

Т. Кириленко, канд. психол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ СФЕРА ЛИЧНОСТИ: ВЕКТОРЫ ИЗУЧЕНИЯ

Выделено пять векторных направлений изучения эмоциональной сферы личности: самосотворение эмоций и чувств, уровень эмоциональных переживаний, эмоциональная готовность к изменениям, эмоциональное самопознание, духовные переживания. Представлена трехкомпонентная (горизонтальная, вертикальная, сквозная) модель изучения эмоций и чувств личности.

Ключевые слова: эмоциональная сфера, самосотворение, эмоциональные переживания, эмоциональная готовность, эмоциональное самопознание, духовные переживания.

T. Kirilenko, PhD, Assoc. Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

EMOTIONAL SPHERE OF PERSONALITY: VECTORS OF STUDYING

Five vector directions of studying the emotional sphere of personality are singled out: self-creation of emotions and feelings, levels of emotional experience, emotional readiness for changes, emotional self-knowledge, spiritual experience. A three-component (horizontal, vertical, through) model of studying emotions and feelings of personality is presented.

According to classical ideas, emotional sphere of personality is less studied in comparison with cognitive as it is difficult to empirical research and linked to the deep intimate aspects of human life as a bright personality. Without a holistic view of content and functionality of emotions and feelings, their main areas of study, methods, we lose an opportunity to understand the practice of building well-being of the individual, the direction of personal growth for the organization of psychological support, which is important for each person separately and for variety of group communities.

The objective of this article is to identify and organize vectors in studying process of emotional sphere of personality and to present a model for its studying.

Keywords: emotional sphere, self-creation, emotional experience, emotional readiness, emotional self-knowledge, spiritual experience.

УДК: 159.9.316.6

А. Коваленко, д-р психол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В КИЇВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Представлено аналіз сучасного стану розвитку вітчизняної соціальної психології. На підставі порівняння стану розвитку соціальної психології в Росії та в Україні виокремлено головні напрямки, відмінності у тематиці досліджень та окреслено перспективи їх розвитку. Подано головні напрями соціально-психологічних досліджень на кафедрі соціальної психології.

Ключові слова: соціальна психологія, предмет, напрями досліджень, перспективи досліджень.

Актуальність. Як відомо, людина є соціальною істотою. З самого початку соціальність немовляти означає не тільки те, що при народженні дитина потрапляє у світ людей, а й те, що вона не може задовольняти свої потреби іншим шляхом, крім соціального. Розширюючи з розвитком коло спілкування та участь у різних соціальних групах, починаючи з сім'ї і закінчуючи етнічною групою, особистість набуває соціального досвіду, накопичує знання, стає носієм певної культури. Не можна переоцінити той вплив, який мають на особистість різноманітні групи, оскільки уявити життя людини поза соціумом неможливо. Сучасні засоби зв'язку дають змогу розширити та прискорити спілкування між людьми, збагачуючи їх різноманітним досвідом та, разом з тим, створюючи все нові і нові проблеми (зокрема, інтернет-залежність). Весь цей ланцюг міркувань доводить значення соціального оточення та взаємодії з ним для кожної конкретної особистості. Тому порівняно молода галузь психологічної науки – соціальна психологія – не втрачає своєї актуальності та значущості для розуміння тих процесів, які відбуваються в суспільстві, та їх впливу на розвиток, самопочуття та благополуччя особистості.

Метою статті є порівняльний аналіз сучасного стану, тематики та окреслених перспектив розвитку соціально-психологічних досліджень в Україні та Росії.

З часу дискусії 1960-х років соціальна психологія почала свій стрімкий розвиток у СРСР і в Україні. У ході цієї дискусії обговорювалися два питання: 1) доцільність та необхідність існування соціальної психології як окремої самостійної дисципліни і 2) предмет та межі соціальної психології. У ході дискусії було прийнято

положення про те, що на відміну від загальної психології, соціальна психологія повинна займатися проблемою особистості в групі.

Соціальна психологія переживає етап інтенсивного розвитку, який стимулюється, з одного боку, тим, що вона за своєю суттю є наукою, що стоїть дуже близько до гострих соціальних і політичних проблем, а тому принципово можливе використання її результатів різними суспільними силами. З іншого боку, в історії існування радянської соціальної психології як самостійної науки була досить тривала перерва, і новий етап бурхливого поживлення соціально-психологічних досліджень почався лише в кінці 1950-х – на початку 1960-х рр. Разом з тим, соціальна психологія на Заході має дуже солідну історію, яка також переконливо підтверджує її цінність та можливість на підставі результатів емпіричних досліджень не тільки спростовувати певні соціальні очікування та стереотипи, а також пояснювати процеси та результати соціального співжиття людей.

Незважаючи на те, що дискусія про предмет соціальної психології ведеться донині [3], потреби практики суспільного розвитку диктують необхідність дослідження різноманітних пограничних проблем, і напевно чи можна чекати остаточного вирішення питання про предмет соціальної психології для їх вирішення. Запити на соціально-психологічні дослідження в умовах сучасного етапу розвитку суспільства надходять буквально з усіх сфер суспільного життя, особливо у зв'язку з тим, що в кожній з них сьогодні відбуваються радикальні зміни. Такі запити слідують з області промислового виробництва, різних сфер виховання, системи масової інформації, демогра-

фічної політики, боротьби з антигромадською поведінкою, спорту, сфери обслуговування тощо. Можна стверджувати, що практичні запити випереджають розвиток теоретичного знання в соціальній психології.

Якщо говорити про власне соціально-психологічні дослідження, то порівняно з 1970-ми рр., коли розвиток соціальної психології лише набирив оберти, і популярними були дослідження, пов'язані з вищим рівнем розвитку групи – колективом, а особливо увага приділялась проблематиці соціально-психологічного клімату.

З того часу соціальна психологія пережила своє становлення та розвиток у рамках психологічної науки та зайняла в ній свою важливу нішу. За ці роки вирішувалися інші проблеми: затвердившись як самостійна дисципліна, соціальна психологія дала самостійне життя групі – колективом, а особливо увага приділялась проблематиці соціально-психологічного клімату. Зокрема, окремими дисциплінами, які затверджені як окремі спеціальності Вищою атестаційною комісією, стали політична психологія та організаційна психологія, економічна психологія.

Виокремлення окремих дисциплін з тематики соціальної психології має свою специфіку:

1) досліджувані теми та їх аспекти відповідають загальним проблемам, що виникають у суспільстві загалом та в окремих соціальних групах;

2) відбувається прискорення та поглиблення проблематики нових галузей, що дає змогу дослідникам заглибитися у вивчення тем та аспектів, які тривалий час залишалися поза увагою;

3) знання, одержані у рамках новостворених галузей, збагачують предмет соціальної психології.

Разом з тим, незважаючи на значний позитив, створення нових галузей має і свої недоліки, а також створює певні проблеми, з якими ми стикаємось останнім часом.

Зокрема, організаційну психологію визначають як самостійну галузь психологічної науки, яка вивчає психологічні закономірності діяльності та розвитку організацій. Це передбачає дослідження організації як соціальної групи та динамічних процесів, що у ній відбуваються: соціально-психологічний клімат, конфлікти, розвиток та функціонування, управління та робота з персоналом тощо [4]. З'явилися нові терміни: організаційна культура, організаційний клімат, хоча важко чітко віддиференціювати сутність останнього від соціально-психологічного клімату.

У зв'язку з цим фахівці з соціальної психології констатують певну обмеженість сфери досліджень, пов'язаних з вивченням динамічних процесів у малих соціальних групах типу організацій.

Соціальна психологія в Україні тривалий час була складовою радянської соціальної психології, яка у 1930-ті рр. фактично була заборонена, а стрімкий її розвиток спостерігається з 1970-х рр. Зважаючи на тривалу спільну історію, цікаво порівняти спільні та відмінні риси української та російської соціальної психології: тематики, методів дослідження, а також її перспектив.

Російський учений А.Л. Журавльов у своїй статті "Сучасні тенденції розвитку соціальної психології в Росії" на підставі даних, виокремлених експертним шляхом, зробив певні узагальнення щодо особливостей розвитку цієї галузі психологічної науки. При цьому він зазначає, що тенденції розвитку слід оцінювати як такі, що "тимчасово характеризують її стан, оскільки вони, безумовно, можуть змінюватися, причому досить принципово" [1, с. 21].

Щодо розвитку уявлень про предмет, об'єкт та методи соціальної психології А.Л. Журавльов виокремлює кілька усталених напрямів, які властиві і сучасній вітчизняній психології:

1) продовження екстенсивного розвитку наукових уявлень, хоча цей шлях характерний переважно для початку становлення, нині не має принципового значення; разом з тим цікавий з точки зору опису сукупності предметів, що поповнюється, їх конкретизації, уточнення тощо;

2) еклектичний шлях, який передбачає поєднання різних за суттю предметів, що набуло поширення при розв'язанні навчально-освітніх, популяризаторських і науково-практичних завдань у галузі соціальної психології;

3) перехід від конкретного предмета до опису "предметного поля", що дозволяє одночасно включати до нього численні відомі феномени як окремі і специфічні предмети соціальної психології – фактично відбувається розширення уявлень про предмет "по горизонталі"; у результаті позиції різних учених відрізняються не тільки за змістом, але й за об'ємом "предметних полів", що знижує гостроту дискусії про предмет соціальної психології;

4) перехід до абстрактніших, але одночасно і узагальненіших та інтегрованіших формулювань предмета, як включають конкретні і окремі уявлення – це "нарощування" предмета нібито "по вертикалі", від окремого до загального [1, с. 21].

А.Л. Журавльов переходить до тематики соціально-психологічних досліджень, які проводяться в Інституті психології РАН. Серед проблем великих соціальних груп увага приділяється проблемі формування сучасних російських підприємств: мотивація підприємницької діяльності, ставлення до ризику, партнерів і конкуренції, дотримання моральних норм, рівень економічних домагань тощо. Крім цього, досліджуються такі великі групи як середній клас і російська еліта, особливо моральна еліта, яка практично не вивчалася [1, с. 22].

Актуальним у російській соціальній психології є вивчення закономірностей негативних соціальних явищ (наркоманія, алкоголізм, соціально-психологічна дезадаптація учасників бойових дій, тероризм та особистість терориста, групове і масове насильство, кримінальна поведінка, інформаційно-психологічна безпека суспільства тощо).

У попередній публікації [2] ми вже наводили порівняльний аналіз тематики соціально-психологічних досліджень в українській та російській психологічній науці; аналіз містив дані щодо загальноукраїнської вибірки дисертаційних досліджень. У цій роботі ми зупинимось на проблематиці досліджень, які проводяться на кафедрі соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

В останні роки кафедра соціальної психології активно займається низкою проблем, зокрема:

- проблеми етнічної психології загалом (І.В. Данилюк) та ідентичності (у тому числі етнолінгвістичної), ідентитету, індивідуальності, зокрема (О.В. Бичко, О.Л. Вакуленко, О.М. Васильченко, Е.Ю. Гришук, М.Л. Дідух та ін.);

- проблеми психологічного та суб'єктивного соціального благополуччя, його чинників загалом (Т.В. Данильченко) та залежно від прихильності до релігії (І.І. Ягієв) та у професійній діяльності, зокрема (Б.С. Пахоль);

- проблеми групової динаміки в малій соціальній групі: соціально-психологічний клімат комерційних (Д.М. Сиротовський) та державних (С. Кличковський) установ, особливості конфліктів у державних та недержавних установах (А.С. Коломієць);

- проблеми сім'ї: рольові очікування від партнера (Н.С. Хлопоніна), вибір подружнього партнера та стосунки в сім'ї (О.О. Білик, А.І. Крайлюк та ін.); особливості молодих сімей (В.М. Радчук);

- проблеми соціальної перцепції: особливості інтерпретації зовнішності представників інших рас (М.А. Чорней);
- проблеми соціальної установки на прикладі монетарних установок представників різних релігій (О. Аушева);
- проблеми професійного зростання та розвиток особистості професіонала: кар'єрні орієнтації (Т.В. Карамушка), соціально-психологічна компетентність майбутніх педагогів (Н.В. Періус);
- проблеми розвитку особистості у групі: прояви девіантної поведінки у підлітків (М.Т. Мельник), вплив батьківського виховання на особистість підлітка (І.М. Леонова), конфліктність дівчат-підлітків (Н.І. Рогаль), особливості конфліктів підлітків з учителями (І.О. Вахоцька, З.Я. Ковальчук), вплив стосунків у сім'ї на формування фінансової поведінки молоді (О.М. Чигир); формування Я-концепції підлітків (В.К. Пономарьова); вплив дистантного материнства на розвиток дитини (А.В. Голодрижук); особливості розвитку соціальної компетентності дошкільників залежно від програми дошкільного виховного закладу (О.М. Шишова);
- специфіка впливу нових форм та засобів спілкування (зокрема, Інтернет) на розвиток особистості (Н.А. Дар'ялова);
- абсолютно нова проблематика досліджень, пов'язана з наслідками впливу воєнних дій на Сході України: вимушені переселенці (внутрішньо переміщені особи), їх соціальна адаптація до нових територіально-культурних умов (Ю.Р. Хачатурян), проблеми життєдіяльності, смисложиттєві орієнтації та психологічне благополуччя учасників бойових дій, порівняльний аналіз проявів віктимності у військових та вимушених переселенців (О. Бондар), ціннісне порозуміння мешканців західних і східних регіонів України (В.О. Васютинський).

У більшості із зазначених досліджень науковці вивчали не тільки сутність, особливості та чинники соціально-психологічних феноменів, а й використовувалися активні соціально-психологічні методи та засоби розвитку, формування та корекції негативних рис та форм поведінки особистості.

Дослідження у галузі політичної психології ознаменувалося проблематикою політичного мислення, яке розглядається у парадигмі стратегіального підходу та за своїм характером тлумачиться як творче (Т.М. Траверсе).

Перспективи подальших соціально-психологічних досліджень у Росії А.Л. Журавльов вбачає у розширенні "зони" об'єктів дослідження, з одного боку, за рахунок активного включення до сфери її інтересів внутрішньоособистісних феноменів ("Я – інше Я", самоставлення, уявлення про себе у зв'язку з уявленням про інших, саморефлексія, самосвідомість тощо), а з іншого – за рахунок розвитку відносно нового макропсихологічного аналізу суспільства загалом. Це сприятиме розвитку макросоціальної психології, яка вже започаткована в Інституті психології РАН [1, с. 23]. Розроблений у межах останньої композитний індекс ґрунтується на інтеграції різних нормованих, насамперед, соціально-демографічних статистичних показників, які розглядаються як індикатори психологічної стійкості суспільства, інші – його соціально-психологічного благополуччя/неблагополуччя.

Ще одним перспективним для досліджень є суспільно-психологічне явище патріотизму, особливостей його виховання. Проблематика патріотизму описується системою понять: національна, етнічна і громадянська свідомість та ідентифікація, етноцентризм, патріотизм, націоналізм, шовінізм тощо. Розглядається функціонування цього феномена на рівні особистості, соціальної групи і соціуму.

Перспективи подальших досліджень пов'язані також зі створенням континентальної або материкової соціальної психології, яка включала б порівняльні вивчення представників різних етносів та континентів [1].

Вітчизняна соціальна психологія також зосереджує увагу на окремих проблемах, пов'язаних з соціальною психологією особистості, разом з тим меншою мірою тяжіє до розширення тематики за межі власної етнічної групи чи населення країни. Явище ж патріотизму стало для українців у часи двох революцій: Помаранчевої, а ще більше Гідності не чимось абстрактним та ефемерним, а абсолютно реальним явищем у його максимально загострених проявах. Питання виховання патріотизму не згадуються у перспективах досліджень, оскільки історія формування української нації створила умови для розвитку та передачі з покоління в покоління цієї риси подібно до успадкованих. Події останніх років після революції Гідності, пов'язані з військовим вторгненням РФ у Крим та на Схід України, доводять наявність самовідданої любові до Батьківщини у найкращих синів та доньок, які відповідно до власних можливостей готові до самопожертви заради незалежності та європейського розвитку країни.

Актуальною та важливою є проблема методів дослідження. У російській соціальній психології відбувається, на думку А.Л. Журавльова, запозичення методів з суміжних соціальних наук, їх модифікація та адаптація до розв'язання конкретних завдань. Це, зокрема, метод експертних оцінок і ділових ігор, метод фокус-груп.

Слід зазначити, що для вітчизняної соціальної психології ці методи не є новими. Разом з тим, останнім часом у численних соціально-психологічних дослідженнях досить часто використовується проєктивна методика "Географія візуальних образів", яка передбачає створення колажу на задану тематику. Зокрема, уявлення досліджуваних про сучасне і майбутнє України, про багатство та бідність тощо. При цьому застосовується спеціальна інтерпретаційна схема, розроблена О.П. Соснюком [5]. Методика дає змогу розробляти концепції позиціонування та комунікації продуктів і торгових марок, досліджувати та інтерпретувати результати асоціативного експерименту, а також візуальну інформацію етнографічних досліджень.

Однаково перспективними для соціальної психології безвідносно до країни є дослідження морально-психологічних феноменів соціальної відповідальності і відповідальної поведінки: справедливості, обов'язковості, принциповості у стосунках між людьми; шанобливого ставлення до людей; правдивості, чесності, щирості в міжособистісних та міжгрупових стосунках, моральної поведінки особистості і групи [1, с. 25]. Слід додати, що така проблематика актуалізується у заломленні через певні соціальні групи, які займають особливе місце у суспільстві: політичні партії, політична еліта, влада, референтні особистості. Розчарування у моралі правлячої верхівки, наявність подвійних стандартів, відсутність справедливості у суспільному житті визначає смисложиттєві та ціннісні орієнтації населення, особливо молоді, що породжує розчарування, відчуття безсилля у намаганні змінити життя держави у напрямку європейських стандартів і призводить до зниження або відсутності активності у період виборів до органів влади, а також є чинником формування міграційних намірів через зневіру в майбутньому України.

Як і раніше, перспективним залишається вивчення великих неорганізованих груп в аспекті революційних рухів, що спостерігаються протягом останніх десятиліть в Україні. Неможливість застосувати експериментальний метод для дослідження цих явищ робить події останніх років цінними у цьому плані.

Висновки. Таким чином, порівняльний аналіз стану розроблення, тематики та перспектив соціально-психологічних досліджень свідчить про те, що актуальними, як і раніше, є проблеми, пов'язані з рисами особистості та її членством у різноманітних групах. Разом з тим існують і певні відмінності. Зокрема, російські соціальні психологи тяжіють до розширення та укрупнення тематики, вводять навіть відповідний термін – макросоціальна психологія, а також загострюють увагу на явищі патріотизму, яке є нагальним для населення Росії в період різкого зниження економічного стану та погіршення умов життя. Українські ж учені акцентують увагу на проблемах, які пов'язані з останніми подіями на Сході України та їх наслідками.

Узагальнення вищенаведеного матеріалу дає підстави зробити такі **висновки**.

1. У соціальній психології все ще переважають практико-орієнтовані дослідження, але якщо орієнтуватися тільки на практику, то що буде з наукою?

2. Дослідники виявляють незначний інтерес до класичних соціально-психологічних понять і феноменів, у тому числі і до проблематики соціального пізнання, вважаючи, що все давно відомо.

3. Виявлено незначний інтерес до досліджень соціальних груп як цілісних утворень.

4. Майже відсутні дослідження, присвячені особливостям масової поведінки та її механізмів, тому поза увагою залишаються такі проблеми, як вплив релігії та тоталітарних сект на особистість та функціонування забобонів, табу, а також форм соціального контролю у великих групах (звичаїв, традицій, обрядів) тощо.

Все вищенаведене дає змогу визначити пріоритетні напрями розвитку соціально-психологічної проблематики.

Список використаних джерел

1. Журавлев А.Л. Современные тенденции развития социальной психологии в России / А.Л. Журавлев // Знание. Понимание. Умение. – 2011. – № 4. – С. 20–28.
2. Коваленко А.Б. Актуальні проблеми соціально-психологічних досліджень / А.Б. Коваленко // Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості: 36. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. – Т. 11. – Вип. 7. – Част. 1. – К., 2013. – С. 435–443.
3. Коваленко А.Б. Соціальна психологія / А.Б. Коваленко, М.Н. Корнев. – К.: Геопринт, 2006. – 400 с.
4. Организационная психология: [учебник] / под ред. А.В. Карпова. – М.: Юрайт, 2012. – 570 с.
5. Соснюк О.П. Психосемантична інтерпретація візуальних образів у прикладних дослідженнях / О.П. Соснюк // режим доступу: http://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/journals/2012/NiO_9_2012/2/Sos.htm.

Надійшла до редколегії 11.03.17

А. Коваленко, д-р психол. наук, проф.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПСИХОЛОГИИ В КИЕВСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИМЕНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

Представлен анализ современного состояния развития отечественной социальной психологии. На основании сравнения состояния развития социальной психологии в России и в Украине выделены основные направления, различия в тематике исследований и намечены перспективы их развития. Подано главные направления социально-психологических исследований на кафедре социальной психологии.

Ключевые слова: социальная психология, предмет, направления исследований, перспективы исследований.

A. Kovalenko, Dr.Sc., Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF SOCIAL PSYCHOLOGY AT TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

The article presents analysis of the current state development of domestic social psychology. Based on the comparison of social psychology development condition in Russia and Ukraine are allocated the main areas, differences in subject of researches and outlines the prospects for their development. Analysis suggests that the actual for social psychology, in both countries, are problems associated with personality traits and its membership in various groups. The differences consists in the fact that Russia's social psychologists have gravitate to the expansion and amalgamation of subjects (macrosocial-psychology), and focuses on the phenomenon of patriotism. Ukrainian scientists accentuate attention on the problems that are associated with recent events in the East of Ukraine and their consequences. The prospects of Ukrainian researches are problems of theoretical psychology development, mass behavior and unorganized groups, as well an verification the classical experiments. Also are presented the main directions of socio-psychological researches at the department of social psychology.

Keywords: social psychology, object, research directions, prospects of research.

УДК 159.955:615.851-057.4

Л. Крупельницька, д-р психол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МЕТАТЕОРЕТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ПСИХОТЕРАПЕВТА: СУТНІСТЬ ТА ФУНКЦІЇ

Стаття присвячена метатеоретичному мисленню психотерапевта. Аналізуються функції метатеоретичного мислення психотерапевта та його роль у процесі та результатах психотерапії.

Ключові слова: метатеоретичне мислення, функції, мета-теорія, психотерапевт.

Психологи у сучасному суспільстві задіяні у розв'язанні найрізноманітніших проблем. Однак чи не найзабезпеченішими формами психологічної допомоги залишаються психотерапія та психологічне консультування. Не вдаючись до докладного аналізу видів психотерапії, зупинимось лише на психологічній її моделі, оскільки психологи працюють в межах цієї моделі цілком легально, без необхідності ховатися за термінами "психологічна корекція" чи психологічне консультуван-

ня". Зважаючи на існуюче розмаїття психотерапевтичних підходів, маємо визнати необхідність пошуку засобів орієнтації психолога, який збирається займатись психотерапією, у полі теорій та практик. Особливо це стає зрозумілим, якщо взяти до уваги взаємопроникнення вже створених та нових напрямів, взаємозбагачення їх можливостей, що стало очевидним трендом психотерапії постмодерністської доби.